

LÜHIDALT

Jüri Talvet. Impeeriumist vabariiki. Loomemälestusi 1995–2023. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2025. 366 lk.

„Intellektuaalne maailmarändur ja kosmopoliit, kes rohkem kui midagi muud igatseb armastust, kodu ja kõikide alguste puhast lapsemeelt” (lk 241) – nii kõlab Jüri Talveti vastus Rein Veidemanni esitatud küsimusele „Kuidas iseloomustaks kirjandusteadlane Talvet poeet Talvetit?”. Kui niisugusele kogemuslikku avarust ning hingelist sügavust kätkevale määratlusele

lisaks heita pilk sellele, kuidas on Talvet avaldunud hispanisti ja tõlkijana, võrdleva kirjandusuurijana, kultuuriliste dialoogide virgutaja ja edendajana, vaimsete väärtuste vankumatu õilistaja ja innustava õpetlasena ning kirjanduse filosoofia mitmekihilise läbivalgustajana nii välisautorite kui ka kodumaiste loojate varal, siis on selge, et Jüri Talvet on ainulaadne fenomen. See väärrib tundmist ja suurelt jäädvustamist. Viimast on teinud Talveti 70. sünnipäevale pühendatud Interlitteraria erinumber („Taming world literature: in honorem Jüri Talvet”, 2015) ja juubelikonverentsi järel valminud Methise teema-

number (2016, nr 17–18), kuid need on Talveti tegevust peegeldanud väljastpoolt. 2011. aastal on Talvet tunnistanud, et ei ole „mõelnud oma elust memuaare kirjutada”, ning tõstnud seesamisel esile oma luule kui üksikute äratundmistest jäädvustuse (lk 329). Luules ja esseekogumikes sisalduvale vaimsele autobiograafiale pakub nüüd lisa „Impeeriumist vabariiki”, milles Talvet avab oma tegevust alapealkirjas märgitud loomemälestuste kaudu, kuivõrd „enam-vähem kõik, mida teeme ja loome, võib saada mälestuseks” (lk 5), nagu sedastab raamatu esimene lause.

Kogumik sisaldab Talveti esseid, isiklikest sidemetest ja sümpaatiatest võrsunud (kirjandus)käsitlusi, avaraid kultuurimõtestusi, järelehüüdeid, kirjandusfestivalide ülevaateid ning Talvetiga tehtud intervjuusid (enamik tekste on varem ilmunud). Need moodustavad ilmeka ja ladusa terviku Talveti rikkalikust tegevusest kirjandusväljal, mida on algusest peale saatnud muljet avaldav visadus (nt õppis Talvet „omal käel” (lk 11) ja kirjasõprade toel ära hispaania ja esperanto keele). Raamatule pealkirja andnud esimene mälestuskillu alapealkirja „kirjandusliku sõnaloo piiridest ja võimest” võib ühtlasi mõista kogumiku temaatilise jaotuse toena: loomemälestuste algusots tegeleb isikliku ja ühiskondlik-ideoloogilise tausta seletamisega, märkides muu hulgas omaaegse stuudiumi „positiivset vaimset toimet” ning juba õppejõukogumuse põhjal seda, et ametlikke reegleid ja nõudeid järgiti „kirjanduse valdkonnas märksa lõdvemalt” (lk 12–13). Seejärel saab keskseks teemaks luule: avaneb isiklik luulearusaam, kujuneb ülevaade Talveti luuletajateekonna verstaapostidest, vaimsetest innustajatest ja esteetilis-tunnetuslikest paleustest. „Ehtne luuletaja peaks jääma minu meelest avatuks teda ümbritsevatele maailmale” (lk 34) – Talvet on ise niisugune luuletaja, ja see veendumus kumab

sellestki, keda ja kuidas on Talvet „huvitava häälelaadidena” (lk 52) esile toonud, olgu eesti varasemast kirjandusloost või nüüdisluulest, samuti maailmakirjandusest. Kogu luulejutt on põimunud Talveti tegevusega tõlkija ja kirjandusteadlasena, mis on keskmis raamatu teises pooles ja millest kirjutamine omakorda avab kultuuri tähendust (just kultuur – loovus ja armastus – olevat pinnas, „millele ehitada majandus, ühiskonna keha”, lk 337) ning sügava vaimsuse ja harituse rolli inimelus. Varem ilmunud tekstide kokkupanus on kordused vältimatud, ent ühtaegu on need loometee rõhuasetuste, kultuurikogemustest võrsunud tundmuste ja tähenduste ning vaimusädemete kinnistajad.

B. M.

Ülejäanud sõnade sõnastik. Koostanud Hanna Vesikioja. Tallinn: Tänapäev, 2026. 112 lk.

Õigekeelsussõnaraamatu (ÕS) ümber käivas arutelus on kerkinud küsimus: „Kui ÕS-is sõna ei ole, kas seda siis ei tohigi kasutada?”¹ „Ülejäanud sõnade sõnastik” (ÜS) vastab sellele selgelt: tohib küll. Aga kui ÜS ja viimane ÕS kõrvuti asetada, on need nagu hiir ja elevand. ÕS-i ligikaudu 60 000 märksõnale on ÜS-il vastu panna ainult 410. Iga märksõna kohta on esitatud vaid napp tähendusseletus ja märgend. Sõnastikust ei maksa otsida kasutusnäiteid ega juhiseid, kuidas sõnu muuta.

Leheküljele mahub neli või viis sõna, harvem kolm, ent leheküljed on väga väikesed: ÜS on samas formaadis – 10 × 10 sentimeetrit – kui Chuck Norrise anekdootide kogu,² mida sama kirjastus on

¹ Milleks meile ÕS? 1. osa. – Keel ja Kirjandus 2026, nr 5, lk 440.

² Chuck Norrise anekdootid. Koost K. Kaarep. Tallinn: Tänapäev, 2024.

mitu aastat väga edukalt müünud. ÜS-i võib seega soetada suure kaubanduskeskuse raamatute riulist impulssostuna või vigurina mõeldud kingitusena, mille hind on taskukohane.

Ajendatuna avalikust arutelust ÕS-i märksõnavaliiku üle on ÜS-i kohusetundlikult hõlmatud igapäevases kasutuses kõige levinumad anatoomilise loomuga eestikeelsed kirumis- ja vandesõnad ning muudki ebaviisakat igapäevasõnavara, kuid see on valiku kõige igavam osa. Äratundmisrõõmu pakuvad arhaismid, mida praegused keskealsed inimesed on ilmselt kuulnud vanemate põlvkondade esindajatelt, aga ei pruugi olla noorematele oma suulises pruugis edasi andnud (nt *uurmaaker* 'kellassepp'; *kaeramootor* 'hobune').

Võiks ju nuriseda, et näiteks *ep* on seletatud ainult kui vanapärase 'ei' ega ole juhitud tähelepanu, et see võib olla ka rõhutav partikkel tähenduses 'ju, nimelt, just', või et *nuhtlusseaduse* täpsem ja arusaadavam vaste võiks olla pigem 'karistus-seadustik' või isegi 'kriminaalkoodeks' kui ÜS-is esitatud 'kriminaalseadus'. Teisalt saab rõõmustada, et sõnastik aitab keelekasutajal näiteks tabada paronüümide *kõhnard* 'kõhn inimene' ja *kõhnret* 'kurat' tähenduse tegelikult pruugis ähmastuvat erinevust ning selgitab, et *taskukunstnik* võib olla nii 'mustkunstnik' kui ka 'taskuvaras'. Samuti on tore, et kahtlasi inimesi tähistavad *kabajantsik* ja *vorlontsik* on mõlemad sisse arvatud.

Varasemate haruldaste sõnade sõnastikega ühendab ÜS-i unarusse jäänud uudissõnade esitamine (*kiilik* 'helikopter'). Näiteks sõnad *vaadend* 'etendus' ja *ööp* 'ööpäev' esinevad nii ÜS-is kui ka 1985. aastal 30 000 eksemplaris trükitud Tiitu Ereli, Rein Kulli ja Henno Meriste raamatus „Uudis- ja unarsõnu”, mille eesmärk oli koondada ühtede kaante vahele 1960.–1970. aastatel eesti kirjakeeles tar-

vitusele tulnud uudissõnad ja anda neist ülevaade. „Uudis- ja unarsõnadele” on iseloomulikud poole lehekülje pikkused sõnaartiklid päritoluselgituse ja ohtrate näitelausetega. Hulk seal esitatud sõnu on praeguseks üsna tavalised, nagu *turvavöö*, *ulme*, *üllitama*, *vöötrada* või *voldik*, kuid raamat hõlmab ka Andrus Saareste kirja-keelde soovitatud murdesõnu, nagu *tohe* 'uhkevõitu, upsakas' ja „rahvakeele tüvesid”, näiteks *luider*.

Mõnes mõttes sarnaneb ÜS ka 1996. aastal ilmunud taskuformaadis raamatuga „Valik vähelevinud sõnu”, mille eesmärgiks seadis selle autor Paul F. Saagpakk „rikastada kaunist emakeelt”, keskendudes Johannes Aaviku neologismidele, mis polnud üldkasutusse jõudnud.

Neologismisõnastikele, mille teerajaja oli ilmselt Aaviku 2000 märksõnaga „Uute sõnade sõnastik” (1919), pakub vastukaalu Saareste 264 märksõnaga „Murdesõnad Põhja-Eestist kirjakeeles tegelikult tarvituseks” (1921), millesse autor valis „elavast kõnekeekest kuulnud” sõnu, mis eriti „oskussõnade soetamisel kohased oleksid”. Sealt leiab näiteks sõnad *aduma*, *askeldama*, *ennatlik*, *igerik*, *jube*, *lõhevil* 'avar, lahti, kohevil', *sirvima* 'vaatlema, tunnistama, sorides, lehitsedes silmitsema', *särme* 'peeru lömmust raiutud peenem halg' ja *taoti* 'mõnikord'.

Sääraste varasemate haruldaste või uute sõnade sõnastikega võrreldes on ÜS pigem kergemeelne pastiš kui paroodia: hoolimata transgressiivsete sõnade arvamistest märksõnastikku näib ÜS pigem kummardusena eesti varasemale leksikograafiale, millele see palju võlgneb. Soetati ju ka Wiedemanni sõnaraamatu 1973. aasta kordustrükki osalt seepärast, et selles sisalduvad ebatsensuursed sõnad, aga sõnaraamatu väärtus sellega ometi ei piirdu.

O. H.